

УДК 332.012.2

Аналіз українських шкіл соціально-економічного розвитку регіонів

Козирєва О.В.

кандидат економічних наук, доцент,
Національний фармацевтичний університет

У статті проведено аналіз українських шкіл соціально-економічного розвитку регіонів. Визначено диференціацію термінів «регіон», «агломерація», «район». Аналіз вітчизняних шкіл соціально-економічного розвитку регіонів, які формувалися у радянський та пострадянський періоди, дав змогу встановити, що існує два науково-теоретичних підходи до визначення змісту поняття «регіон», а саме економіко-географічний та політико-економічний. Поєднання цих підходів з позицій просторово-часової парадигми дало змогу визначити елементи теоретичної системи, що описує просторово-економічний розвиток територій країни, а саме регіон, агломерацію, район.

Ключові слова: просторове розміщення продуктивних сил, регіон, агломерація, район.

Козырева Е.В. АНАЛИЗ УКРАИНСКИХ ШКОЛ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ

В статье проведен анализ украинских школ социально-экономического развития регионов. Определена дифференциация терминов «регион», «агломерация», «район». Анализ отечественных школ социально-экономического развития регионов, которые формировались в советский и постсоветский периоды, позволил установить, что существует два научно-теоретических подхода к определению содержания понятия «регион», а именно экономико-географический и политико-экономический. Сочетание этих подходов с позиций пространственно-временной парадигмы позволило определить элементы теоретической системы, которая описывает пространственно-экономическое развитие территорий страны, а именно регион, агломерацию, район.

Ключевые слова: пространственное размещение производительных сил, регион, агломерация, район.

Kozyreva O.V. ANALYSIS OF UKRAINIAN SCHOOLS OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF REGIONS

The article analyzes the Ukrainian schools of socio-economic development of regions. A differentiation of the terms "region", "agglomeration", "area" is determined. Analysis of domestic schools of socio-economic development of regions, formed in the Soviet and post-Soviet periods revealed that there are two scientific-theoretical approaches to the definition of the concept of "region", namely economic-geographical, political and economic. The combination of these approaches from the standpoint of the space-time paradigm possible to determine the theoretical elements of the system, describes the spatial and economic development of the country, namely the region, agglomeration area.

Keywords: spatial distribution of productive forces, region, agglomeration, area.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Тривалий період часу з 1991 р. по 2016 рр. соціально-економічний розвиток регіонів України характеризувався поглибленою диференціацією та стійкою нерівномірністю. Така ситуація знижує загальну ефективність функціонування економіки країни, що відображається падінням позиції України у рейтингах міжнародних організацій. За індексом глобальної конкурентоспроможності Україна в 2015 р. змістилася з 76 до 79 місця порівняно з 2014 р., за індексом розвитку людського потенціалу відбулось несуттєве зростання з 83 до 81 місця. Така ситуація потребує регіональної підтримки з боку держави, спрямованої на вирівнювання тенденцій соціально-економічного розвитку регіонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми просторового розвитку регіонів країни досліджували Ф. Айдало, П. Бакланов, Р. Буайє, А. Браманті, М. Гроссетті, Л. Дмитришин, П. Кругман, Г. Лаппо, П. Мінкар та О. Дем'яненко, Г. Мюрдаль, М. Фуджита та інші науковці.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас проблеми скорочення нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів України, обґрунтування актуальної концепції соціально-економічного розвитку регіонів країни потребують поглибленого розвитку.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Головною метою статті є аналіз українських шкіл соціально-економічного роз-

витку регіонів щодо розроблення концепції соціально-економічного розвитку регіонів у просторовій економіці України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Звертаючись до досвіду розвитку теорії просторового розміщення продуктивних сил як основи регіональної економіки у колишньому Радянському Союзі, слід звернути увагу на специфіку командно-адміністративної системи, яка функціонувала протягом майже вісімдесяти років. Основними цілями розміщення підприємств у цей період став комплексний розвиток всієї території країни і рівномірне освоєння її природних ресурсів, що повністю відповідало потребам потужних ресурсно-містких підприємств індустріальної епохи.

За радянських часів жорстка централізація і планова економіка надовго закріпили мозаїчний каркас розміщення продуктивних сил не лише в РФ, але й в Україні. На думку ряду фахівців, цей каркас й досі є основою розміщення продуктивних сил. Наприклад, в роботі [1] з проблем територіальної організації економіки РФ стверджується, що Росія має гранично застарілу систему розселення і розміщення продуктивних сил, значна частина її території була пристосована під проект радянської індустріалізації і досі обслуговує країну, якої вже немає.

У другій половині ХХ ст. ареною взаємодії продуктивних сил виступає вже економічний простір країни, що характеризується спіль-

Таблиця 1

Напрями розвитку теорії просторового розміщення продуктивних сил

Представники	Напрямок розвитку теорії просторового РПС
Радянський період	
М. Колосовський [2], Ю. Саушкін [3], М. Бандман [4], Є. Алаєв [5], М. Малов [6], О. Пробст [7], О. Дєменєв [8], Ю. Шаталін [9]	Створена і практично реалізована система економічного районування країни, яка виступала найважливішою частиною теоретико-методологічних досліджень, що проводилися з метою раціонального розміщення продуктивних сил. Комплексний розвиток всієї території країни і рівномірне освоєння її природних ресурсів, що повністю відповідало потребам потужних ресурсно-містких підприємств індустріальної епохи. Теорія про територіально-виробничі комплекси (ТВК) різного типу і рангу. ТВК – це сучасна форма територіальної організації виробництва. Вона дає можливість раціональніше використовувати природні, трудові, матеріальні та інші ресурси території, підвищувати економічну ефективність виробництва, поліпшувати умови життя населення, створювати раціональні системи розселення. Така форма організації є об'єктивною основою для створення виробничих об'єднань. Дослідження проблем розміщення виробництва, формування систем промислового виробництва.
М. Шаригін, О. Хрущов [10]	Теорія енерговиробничих циклів – сукупності виробництв, об'єднаних зв'язками щодо сировини та енергії.
П. Бакланов [11]	Теорія багаторівневих просторових (територіальних) систем і структур виробництва.
Пострадянський період	
Г. Лаппо [12], Б. Хорєв [13]	Теорія міських систем і міських агломерацій як форм розселення, територіальне скупчення населених пунктів (переважно міст), які об'єктивно об'єднані в єдине ціле (складну багатокомпонентну динамічну систему) інтенсивними функціональними зв'язками, зокрема економічними, трудовими та соціальними, культурно-побутовими, рекреаційними, а також екологічними інтересами.
П. Мінакір, О. Дем'яненко [14]	Економічні агенти стають головними суб'єктами, що визначають не тільки розподіл просторових чинників виробництва, але й характер, масштаб, динаміку розвитку соціально-економічних комплексів регіонів. Інноваційний розвиток РФ та її регіонів, всіх секторів економіки є неможливим не тільки без впровадження найпередовіших технологічних рішень, але й без форсованого створення нових форм територіальної організації продуктивних сил, заснованих на інноваційній парадигмі розвитку (зокрема, технопарків, кластерів, бізнес-територій, територій випереджаючого зростання, технополісів, особливих економічних зон).

ністю ресурсів, ринків, технологій, високою інтегрованістю і взаємообумовленим розвитком регіональних економік, їх інформаційних та інституційних систем. Основні наукові доробки радянських та російських вчених-економістів представлено у табл. 1.

Ці наукові уявлення дали змогу обґрунтувати зрушення в розміщенні продуктивних сил. Як показують сучасні дослідження росій-

ських вчених, радянська модель розміщення продуктивних сил в економічному просторі Росії істотно змінилася і набула ознак моделі розміщення країн з ринковою економікою.

Щодо розвитку теорії розміщення продуктивних сил та регіональної економіки в Україні до 1990 р., то слід наголосити на тому, що вона проходила етапи історичного розвитку, аналогічні Російській Федерації, оскільки оби-

Таблиця 2

Науково-теоретичні підходи до визначення змісту поняття «регіон» в Україні

Назва наукового підходу	Зміст
Економіко-географічний підхід	Під регіоном розуміється частина країни, що відрізняється природними умовами і господарською спеціалізацією.
Політико-економічний підхід	Регіон розглядається як законодавчо окреслена частина народногосподарського комплексу у вигляді адміністративно-територіальної одиниці розподілу країни.

Таблиця 3

Визначення змісту поняття «регіон» науковцями в Україні

Автор	Визначення
М. Долішній [18]	Регіон – це місце здійснення повних циклів відтворювання населення і трудових ресурсів, основних і оборотних фондів, частини національного багатства, грошового обороту, відносин щодо виробництва, розподілу, обміну і споживання продукції.
А. Голіков [19]	Регіон розглядається як соціально-економічна система, що має відповідні адміністративно-територіальні межі, складається з міст, поселень, сіл, селищ.
	Регіон – це область, територія, яка за сукупністю явищ або ознак відрізняється від інших територій і характеризується єдністю, взаємозв'язком елементів, що її складають, і цілісністю, що є закономірним результатом її розвитку.
	Регіон – це частина державної території, яка має певні природно-кліматичні, економічні, етнокультурні, історичні та інші особливості.
І. Арженовський [20]	Регіон – це частина території країни, що виділилася в процесі суспільного (територіального) поділу праці, яка характеризується спеціалізацією на виробництві тих або інших товарів і послуг; спільністю й специфічним стосовно інших територій характером відтворювального процесу; комплексністю й цілісністю господарства; наявністю органів керування, що забезпечують розв'язок завдань, що стоять перед регіоном.
С. Мочерний [21]	Регіон – це територія країни зі специфічними природно-кліматичними та економічними умовами та характерною спрямованістю розвитку продуктивних сил з урахуванням демографічних, історичних, соціальних особливостей, розвиток якої здійснюється на основі законів національної економіки і регіональних, у результаті чого формуються регіональні економічні відносини. Основний критерій виокремлення регіону – спільність народногосподарських і регіональних завдань, техніко-економічні особливості розвитку промисловості та сільського господарства, наявність суб'єкта господарювання, об'єднаних регіональними економічними, політичними, соціальними, культурно-етнічними інтересами, у разі яких утворюється регіональний тип відтворення соціальної системи.
М. Чумаченко [22]	Регіон – це частина території держави, виділена за сукупністю ознак в адміністративну одиницю, що свідомо спрямовується й координується для досягнення цілей суспільного розвитку й запобігання дії руйнівних або негативних зовнішніх сил.
В. Бабаєв [23]	Регіоном є великий суб'єкт власності (регіональної і муніципальної) та економічної діяльності.

дві країни входили до складу Радянського Союзу. Відмінність полягає у пострадянському періоді теорії регіонального розвитку.

Щодо теоретичних напрацювань українських вчених слід зазначити, що й досі серед них немає точки зору щодо змісту терміна «регіон». Вперше офіційне тлумачення щодо терміна дається у Законі України «Про стимулювання розвитку регіонів» [15], згідно з яким регіоном визнається територія Автономної Республіки Крим, області, міста Київ та Севастополь. Також у проекті Закону України «Про основи державної регіональної політики» [16] у понятті «регіон» зроблено акцент на субнаціональності і наявності системи органів державної влади та самоврядування як важливих ознаках регіону.

Отже, «регіон – це визначене законодавством територіальне утворення субнаціонального рівня, на основі якого сформовано відповідну систему органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування (Автономна

Республіка Крим, області, міста Київ та Севастополь)». Таким чином, регіон, згідно з українським законодавством, включає у себе частину елементів (міста, селища, села) системи адміністративно-територіального устрою держави, визначеної Конституцією України [17].

У науковій економічній літературі визнаються два підходи до тлумачення терміна «регіон» (табл. 2).

У другому підході (політико-економічний) регіон розглядається як законодавчо окреслена частина народногосподарського комплексу у вигляді адміністративно-територіальної одиниці розподілу країни.

Детальний розгляд поглядів фахівців щодо визначення поняття «регіон» дасть змогу виокремити основні течії наукової думки в Україні (табл. 3).

У сучасних умовах під час детальних досліджень розміщення продуктивних сил в Україні очевидно стає необхідність використання нового методологічного підходу – про-

Таблиця 4

Визначення змісту поняття «агломерація» в працях українських вчених

Автор	Визначення
В. Бабаєв [24]	Агломерація – це система територіально сполучених і економічно взаємопов'язаних населених пунктів, об'єднаних культурно-побутовими, виробничими зв'язками, загальною соціальною і технічною інфраструктурою. Це якісно нова форма розселення, особливий продукт сучасної урбанізації.
І. Парасюк [25]	Агломерація є не новою адміністративно-територіальною одиницею, а організаційним утворенням, яке складається з кількох територіальних громад, що мають на меті спільну реалізацію функцій місцевого самоврядування.
Б. Данилишин [26]	Агломерація - це об'єктивний процес розвитку регіонів, що забезпечує формування економічних точок росту, рівномірний розвиток територій і комплексний, ефективний розвиток інфраструктури для реалізації найважливішої мети соціально-економічного розвитку, а саме створення комфортних умов проживання і роботи для населення і бізнесу.

Таблиця 5

Визначення змісту поняття «район» в працях українських вчених

Автор	Визначення змісту поняття
Е. Алаєв [27]	Район – це територія, яка за сукупністю елементів, що її насичують, відрізняється від інших територій і наділена єдністю – об'єктивна умова і закономірний результат розвитку даної території, що має такі ознаки: спеціалізацію як основну народногосподарську функцію, комплексність як взаємозв'язок найважливіших елементів економічної та територіальної структур району, керованість як організаційний осередок територіального управління народним господарством.
П. Алампись, В. Лишиленко [28]	Економічний район – це географічно цілісна територіальна частина народного господарства країни, яка має свою виробничу спеціалізацію, міцні внутрішні економічні зв'язки і суспільний територіальний поділ праці.
В. Мамонова [29]	Це частина країни, яка відрізняється від інших таким поєднанням трудових, сировинних та паливно-енергетичних ресурсів і транспорту, яке дає їй змогу спеціалізуватися на головних галузях господарства і брати широку участь у поділі праці всередині країни.

стороро-часової парадигми. Якщо в територіально-часовій парадигмі динаміка розвитку і розміщення продуктивних сил – це суть поступального розвитку, то в просторово-часовій парадигмі – циклічний, безперервний розвиток.

У класичних роботах з розміщення виробництва, а також в дослідженнях прихильників неокласичної традиції і «нової економічної географії» під час дослідження проблем розміщення виробництва були сформовані й обґрунтовані кілька видів економії, або просторові локальні ефекти. Серед них слід назвати такі:

1) внутрішня (це економія, що отримується від здешевлення одиниці продукту і використовується всередині самої фірми);

2) зовнішня (це така економія, коли розширення виробництва продукції в одній фірмі приносить вигоди, частина яких дістається іншим підприємствам);

3) економія, обумовлена зміною масштабів виробництва, яку називають економією від масштабів;

4) агломераційна економія, яка класифікується на локалізації та урбанізації або позитивній екстерналії.

Агломерація в Україні не є ні адміністративною одиницею, ні об'єктом державного управління. Поняття «агломерація» в Конституції України не згадується. Відповідно до пункту 13 частини першої статті 92 Конституції України територіальний устрій України визначається виключно законом. Територіальний устрій держави є територіально-просторовою основою для утворення діяльності органів публічної влади, і Конституція України не передбачає можливості утворення місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування на рівні «міських агломерацій» [17].

Теоретичні аспекти обґрунтування та визначення змісту поняття «агломерація» в працях українських вчених представлені у табл. 4.

У сучасних умовах розвитку економіки регіонів України факторами, що стимулюють процеси просторової концентрації продуктивних сил, є транспортний, ресурсний, енергетичний, сировинний, споживчий та інноваційний чинники, вони забезпечують прояв різних типів економіки. Неоднакові дії цих факторів в різних частинах економічного простору обумовлюють просторову диференціацію виробництва.

Одним із незмінних елементів адміністративно-територіального устрою є економічна категорія «район». У науковій літературі та нормативних документах термін «район» вживається не тільки як адміністративна одиниця, але й як ототожнення поняття «регіон». Таким чином, у правовому полі держави у зазначеній сфері залишається термінологічно-понятійна невизначеність, що негативно впливає як на стан наукових досліджень, так і на загальносуспільний розвиток.

Вбачається доцільним визначення змісту такого поняття як району, оскільки воно має безпосередній зв'язок з поняттям агломерації та є складовою процесів просторової концентрації продуктивних сил.

Визначення змісту поняття «район» в працях українських вчених представлено в табл. 5.

Просторова концентрація продуктивних сил, що виражається в зосередженні засобів виробництва, робочої сили і випуску готової продукції (товарів і послуг) в межах визначених районів, може розглядатися як закономірність розміщення продуктивних сил. Ступінь просторової зосередженості розміщення окремих виробництв або, навпаки, ступінь їх просторового розосередження значною мірою визначається мірою її концентрації.

Характер процесів просторової концентрації продуктивних сил значною мірою обумовлений також ступенем пов'язаності з природно-географічною основою території. Зокрема, продуктивні сили, пов'язані з сільськогосподарськими видами діяльності, як би прикріплені до землі і виявляють певну інертність у процесах просторової концентрації. Для них характерними є дисперсні форми просторової організації виробництва.

Висновки з проведеного дослідження. Досвід підтверджує, що в основних програмах, стратегіях та інших нормативних документах регіонального рівня не акцентується увага на зв'язку прогресивних і негативних тенденцій з циклічним характером розвитку економіки, зокрема світової, не робиться спроба виявити чинники, які прискорюють або гальмують проходження кожного еволюційного витка, не розглядається відповідність продуктивних сил регіону технологічному укладу, не береться до уваги зростання впливу міжрегіональної конкуренції, що дає підстави для подальшого наукового пошуку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Княгинин В. Промышленная политика России. Кто оплатит издержки глобализации / В. Княгинин, П. Щедровицкий. – М. : Европа, 2005. – 160 с.
2. Колосовский Н. Основы экономического районирования / Н. Колосовский. – М., 1958. – 140 с.
3. Саушкин Ю. Энергопроизводственные циклы / Ю. Саушкин // Вестн. Москов. ун-та геогр. – 1967. – № 4. – С. 67.
4. Бандман М. Транспортные коридоры и формирование нового экономического пояса Евразии в пределах России / М. Бандман// Регион: экономика и социология. 2009. № 4. – С. 183.
5. Алаев Е. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь / Е. Алаев. – М. : Мысль, 1983. – 350 с.
6. Белоусов И. Основы учения об экономическом районировании. Размещение и районирование производительных сил / И. Белоусов. – М. : МГУ, 1976. – 320 с.
7. Пробст А. Проблемы размещения социалистической промышленности / А. Пробст. – М. : Экономика, 1982. – 215 с.
8. Деменев А. Эффективность специализации и комплексного развития промышленных узлов / А. Деменев. – Свердловск : УРАН СССР, 1970. – 272 с.
9. Шаталин Ю. Оптимальное размещение производства / Ю. Шаталин. – М. : Наука, 1980. – 299 с.
10. Хрущев А. География промышленности СССР / А. Хрущев. – М. : Мысль, 1979. – 436 с.
11. Бакланов П. Динамические пространственные системы промышленности. Теоретический анализ / П. Бакланов. – М. : Наука, 1978. – 345 с.
12. Лаппо Г. Города России. Взгляд географа / Г. Лаппо. – М. : Новый хронограф, 2012 – 504 с.
13. Хорев Б. Мировой урбанизм на переломе / Б. Хорев. – М. : Изд-во МГУ, 1992.
14. Минакир П. Пространственная экономика. Эволюция подходов и методология / П. Минакир, А. Демьяненко // Пространственная экономика. – 2010. – № 2. – С. 6–32.
15. Про стимулювання розвитку регіонів : Закон України від 8 вересня 2005 р. № 2850-IV ; за станом на 2 грудня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 51. – Ст. 548.
16. Про основи державної регіональної політики : Проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minregionbud.gov.ua>.
17. Конституція України. – Х. : ФОРТЕ Стеценко І.І., 2010. – 48 с.
18. Долішній М. Регіональна політика на рубежі ХХ – ХХІ століть: нові пріоритети / М. Долішній. – К. : Наукова думка, 2006. – 521 с.
19. Регіональна економіка та природокористування / [А. Голіков., О. Дейнека, Л. Позднякова та ін.]. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 352 с.
20. Арженовський І. Маркетинг регіонів / І. Арженовський // Економіка та держава. – 2007. – № 3. – С. 124–127.
21. Економічна енциклопедія : у 3 т. – К. : Видавничий центр «Академія», 2002– . – Т. 3 / [редкол.: С. Мочерний, Б. Гаврилишин, О. Устенко та ін.]. – 2002. – 952 с.
22. Чумаченко М. Очерки по экономике региона / М. Чумаченко. – К. : Наукова думка, 1995. – 339 с.
23. Бабаев В. Управління міським господарством: теоретичні та прикладні аспекти / В. Бабаев. – Х. : Магістр, 2004. – 202 с.
24. Бабаев В. Адміністративно-територіальний устрій та розвиток регіону (концептуальні основи та методологія) : [монографія] / В. Бабаев, Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ та ін. – Х. : НТУ «ХПІ», 2006. – 316 с.
25. Парасюк І. Економіко-правові аспекти понять «агломерація» та «міська агломерація» в українському законодавстві / І. Парасюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/evd/2012.
26. Невелєв О. Сталий розвиток регіону: стратегічні напрями та механізми / О. Невелєв, Б. Данилишин. – К. : [б. в.], 2002. – 128 с.
27. Алаев Е. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь / Е. Алаев – М. : Мысль, 1983. – 350 с.
28. Алампов П. Экономическое районирование СССР / П. Алампов. – М. : Изд-во экономической литературы, 1963. – 96 с.
29. Мамонова В. Методологія управління територіальним розвитком : [монографія] / В. Мамонова. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2006. – 196 с.